

Підсумовуючи, можна сказати, що Х.Д. Алчевська жила та творила у часи, які збігалися з розквітом вітчизняних національно-культурних традицій. Представники демократичної культурної громадськості намагалися використати будь-яку можливість для залучення населення до надбань вітчизняної культури, історії, етнографії, літератури, мови, до розуміння національного українського питання. Х.Д. Алчевська, як представник прогресивної української інтелігенції, несла культуру та національні освітні ідеї народу через творчу діяльність, яка мала різноманітні форми: художньо-сценічну; педагогічну; громадську; публіцистичну; сімейно-виховну. Її доробок сприяв формуванню культурної спадщини нашої держави та українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX століття) // Дис. Докт. пед. наук: 13.00.01. – К., 2001. – 475 с.; 2. Калинина Т. Христина Алчевська // Слово. – 2002. – №4. – С. 10–11; 3. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XX ст. – К: Либідь, 1993. – 172 с.; 4. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні: (Етапи і особливості). – К. Міжнар. фін. агенція, 1997. – 179 с.; 5. Українки в історії / За заг. ред. В.Борисенко. – К., 2004.; 6. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. – М., 1912. – 466 с.; 7. Мухін М.І. Т.Г. Шевченко в педагогічній практиці Х.Д. Алчевської // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 3.; 8. Слабошпицький М. Алчевські // Дивослово. – 2003. – №3. – С. 7–10; 9. Алчевська Х.О. Твори. – К.: Дніпро, 1990. – 558с.; 10. Кулик Н.А. Особливості сімейного виховання в родині Алчевських // Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць. – Х. – Вип. 17. – 2001. – С. 168 – 173.

А.К.Лусий

ТАЄМНИЙ РАДНИК ІЗ БАРУ В. Я. БУНЯКІВСЬКИЙ

Доля багатьох славетних, широко і менш знаних представників української культури й науки, а також державних і політичних діячів нерозривно пов'язані із Санкт-Петербургом – Петроградом – Ленінградом (і знов Санкт-Петербургом). Це зумовлено тим, що українська діаспора на невських берегах завжди була велика й різноманітна. Українці приїжджали сюди, жили, працювали, творили тут, а багато хто з них лишився назавжди й був похований у Північній Пальмірі.

На Васильєвському острові вже 250 років знаходиться Смоленське кладовище, де було перше поховання Тараса Шевченка. Це місце, побіля цвинтарної церкви, позначено великим природним валуном з написом, стало Меккою для українців Санкт-Петербурга й гостей з України, Канади, США... І біля північного фасаду цієї ж Смоленської церкви, на 42 ділянці по Петрівській доріжці, знаходиться могила ще одного «малороса» – Буняківського Віктора Яковича. На гранітній плиті, крім прізвища, ім'я та по батькові рельєфне зображення хреста, дати життя і смерті (3.XII.1804 – 30.XI.1889).

Так хто ж він, Віктор Буняківський? Чим прислужився рідному краю, що майже через два століття з вдячністю і пошаною згадують його ім'я?

Окраса і гордість вітчизняної математики XIX століття Віктор Якович Буняківський народився 3 грудня 1804 р. в містечку Бар Подільської губернії [1]. Минуло лише 11 років з того часу, коли Поділля відійшло під скіпетр російської імператриці. Двоголовий російський орел зайняв місце одноголового польського. Тоді в Барі дислокувався 14-й кінний полк, який відмовився присягати «без дозволу своєї команди». Проте коли його оточили російські війська, він склав зброю й прийняв присягу. Генерал Кречетніков наказав полковника Лянцкоронського з офіцерами вислати за кордон, а солдатів залишити [2]. Закріплюючи за собою придбані території, нові хазяї насичували прикордонні містечка військовою силою. Не був винятком і тогочасний Бар – один з торгових центрів краю, у якому розміщались спочатку кінно-польський уланський полк, згодом гарнізон фортечної артилерії, батареї 10-ї та 12-ї артилерійських бригад і оренбурзька козака батарея [3].

Якраз у сім'ї підполковника кінно-польського уланського полку Якова Буняківського й побачив світ майбутній науковець. Раннє дитинство Віктора і двох його старших братів пройшло в заштатному Бару, про яке «Топографічний і камеральний опис Подільської губернії» (1805) подає такі відомості: «Поезуїтське містечко Бар знаходиться у володінні Павла Вислоцького. Лежить на рівному низькому місці біля лівого берега річки Ров, яка має велику кількість ставків і гребель. У цьому містечку замок з кам'яним муром. Одна церква, греко-російська кам'яна, і одна дерев'яна, уніатський базиліанський монастир з церквою. При ньому утримується школа на 300 дітей, які навчаються латинській, німецькій і французькій мовам, історії, фізиці, арифметиці та геометрії. Скарбниця сплачує 280 карбованців на утримання вчителів і школи на додаток до прибутку від сіл.

Діють два римсько-католицьких кляштори з костьолами і особливий кам'яний римсько-парафіяльний костюл, якого іменують Фарою. Єврейський кагал утримує дерев'яну школу. У Бару буває сім ярмарків: перша проводиться на Новий рік; друга на 2 лютого; третя – в середу великого Поста; четверта – 9 травня на Миколу; п'ята – 24 червня; шоста – 15 серпня на Успіння Богородиці; сьома – 6 грудня на Миколая. Крім того, щонеділі бувають торги. Борошняних водяних млинів три. Торги проводять нарізно купці Могилівського повіту. Звичайно везуть за кордон в Австрію і Прусію овечу вовну, мед, віск, ганяють рогату худобу. Звідти, з Брод і Лейпцігу, привозять різного кольору сукна, шовкові, паперові і шерстяні матерії, литу мідь, сіль білими ступками і цукор. З Києва і Бердичіва доставляється залізо, лисячі хутра, мило, олія, дьоготь, вірьовки, голландські оселедці; з Корця – фарфоровий посуд; з Могилева – турецькі і молдавські шовкові тканини, бакалію, кофе, дерев'яну олію. Поселяни з усього повіту приганяють різну худобу і привозять хліб зерном, крупу, пшоно, свиняче м'ясо і сало, яловичину і баранину, сир, масло коров'яче, мед, віск, овечі шкури, сиру волон'ячу шкіру, полотно, дерев'яний і глиняний посуд. А всього в пригоні й привозі в містечку Бар від поселян буває до трьох тисяч карбованців»[4]. Населення Бару на початку XIX століття складало 4392 мешканці [5].

Права міста Бар були визначені царським указом від 19 червня 1806 р. де, зокрема, зазначалося: «Рассмотрев поднесенный нам от Правительствующего Сената доклад о городе Баре, лежащем в Подольской губернии, мы не находим ни в одном акте, чтобы город сей когда-либо отдан был в частное владение. Гетману же Выговскому пожаловано было одно только староство Барское, которое впоследствии конституцией 1775 года утверждено Любомирскому, но ни в том, ни в другом случае, о самом городе ничего не упомянуто, а напротив того видно, что оный издревле пользовался правом городам присвоенным и пожалованное староство отмечен быть не долженствовал. В рассуждение сего Повелеваем: город Бар оставить на правах прежними привилегиями ему дарованных» [6].

У 1808 р. Росія починає агресивну війну проти Швеції за оволодіння Фінляндією. Серед інших частин веде наступ і кінно-польський уланський полк під командуванням вже полковника Буняківського. 5 вересня 1809 р. шведи у Фрідріхсгамі визнають свою поразку і передають Фінляндію південному сусіду [7]. Проте полковнику не судилося стати переможцем. Тяжко поранений? він помирає. Сім'я, яка на той час вже мешкала в Санкт-Петербурзі, опинилася у скрутному матеріальному становищі. Матері, Вікторії Буняківській, вдалося влаштувати двох старших синів до кадетського корпусу. А меншого, Вітю, взяв у свою сім'ю до Москви друг і товариш померлого, колишній командир полку граф Тормасов А.П.

Вдова, залишившись без засобів до існування, звертається по допомогу у 1816, 1818, 1820 роках до імператриці Єлизавети Олексіївни, дружини Олександра І. Подаємо без змін і перекладу слізне прохання полковниці у 1820 році, на яке вона отримала відмову:

«Всемиловитейшая государыня! Беспредельное Вашего императорского величества милосердие и изливаемые повсюду на верноподданных щедроты возродили во мне смелость повергнуться к священным стопам Вашего императорского величества.

Покойный мой муж, польско-уланского полка полковник Яков Буняковский, которому в течение 23-и летней беспорочной службы судьбою не представлено было положить живот свой за царя и отечество на том сражении, умер в 1809 году на походе против шведов, покрыт ранами полученными в действительных против неприятелей сражениях и вероятно от последствий их.

Из трех малолетних детей, хотя за тех двоих и успокоена была принятием их в 1-й кадетский корпус и из которых старший в нынешнем году, в награду за примерное его поведение и за успехи в науках по представлению начальства выпущен в офицеры в тот же корпус. Но сама между тем продолжаю испытывать всю тяжесть бедности. Тягость сия особенно для меня тем чувствительнее, что будучи иностранкой, не имею в России родных, в которых подобные мне несчастные находят какую-нибудь отраду.

Не имея ни пенсiona, ниже других каких-нибудь вспомошествований, принуждена доставать себе дневное пропитание трудами рук своих. Но слабость зрения моего не позволяет мне трудиться столько, сколько бы я желала, чтоб избегнуть быть кому-либо в тягость.

Предстоят торжественные во всем христианском мире праздники, миллионы взирают с радостью на приближение оных, но мне несчастной отказано иметь участие во всеобщей радости. Моя участь - ежедневно проливать слезы.

В 1816 году имела я щастие получить милость от щедрот Вашего императорского величества (200 крб. - від авт.), ныне вся же моя надежда и все упования на бесприкладное Вашего императорского величества милосердие к которому паки осмеливаюсь прибегнуть.

Яко мать верноподданым своим и правосудная монархиня, да удостоите обратить взоры свои на службу покойного мужа моего и не оставьте в таких горестных обстоятельствах крайне несчастную и всеми оставленную его вдову.

Всемиловитейшая государыня не отвращайте лица своего от злополучной, которая в крайней своей бедности осмеливается просить о всемиловитейшем пожаловании на пропитание.

С глубоким благоволением повергаюсь к священным стопам Вашим,

Всемиловитейшая государыня! Вашего императорского величества всеподданнейшая вдова-полковница Виктория Буняковская».

Коли доля не дуже була схильною до матері, то до наймолодшого сина вона була прихильнішою й супроводжувала його все життя.

У сім'ї графа разом з його сином Віктор здобуває початкову домашню освіту а у 1820 р. обидва юнаки від'їжджають за кордон. Спочатку вони жили у Кобурзі (Саксонія) і брали приватні уроки, потім навчалися в Лозаннській академії (Швейцарія), а в 1821 р. вони опинилися в Парижі. Нам невідомо, що вивчав молодий граф Тормасов у Парижі. Однак можна стверджувати, що по вченій лінії він не пішов. А от Віктор Буняківський відразу чітко визначився. Його мета – математика і можливі її прикладання. Юнак слухає лекції з математики і природничих наук у Сорбонні і College de France, вчасно складає екзамени, знайомиться із працями метрів тогочасної математичної науки і пробує свої сили у пошуках результатів на її терені.

Студент із Поділля мав можливість займатися у тодішніх світил європейської науки Лапласа, Пуасона, Фур'є, Коші, Ампера, Лежандра та інших. Проте найбільш працював у Коші. І, як наслідок напруженої творчої праці, присудження ступеня бакалавра 13 березня 1824 р., отримання звання кореспондента Линеєвого товариства 18 липня 1824 р. і звання ліценціаста 23 грудня того ж року [9].

19 травня 1825 р., на 21-у році життя, молодий науковець (другим у Східній Європі після харків'янина Затеплинського) блискуче захищає докторську дисертацію з математики і отримує диплом Паризького університету [10]. Але й «дим Вітчизни нам солодкий та коханий», і Віктор Буняківський повертається до Санкт-Петербурга, де 9 квітня 1827 р. «вступає в службу учителем вищої математики у кадетському корпусі» [11]. З цієї скромної посади починається стрімкий злет науковця, педагога, організатора науки, який і в умовах николаївської Росії знайшов свою стежину в житті.

П'ять років викладає математику в кадетському корпусі. Залишивши цю посаду, дослідник бере участь у різних комісіях з укладання програм і конспектів для військово-навчальних закладів, а також десять років виконує обов'язки наставника-наглядача в пажеському корпусі [12].

З 1828 і до 1864 рр. Буняківський був викладачем математики в офіцерських класах морського відомства. З 1846 р. Буняківський читає лекції з аналітичної механіки (за Пуасоном і Остроградським) в Санкт-петербурзькому університеті, потім читає диференціальні та інтегральні обчислення (головним чином за Коші) і теорію ймовірності за своїм текстом. Пізніше, вже в 50-х роках, замість теорії ймовірності - інтегрування диференціальних рівнянь, спосіб варіацій й обчислення кінцевих відмінностей.

Працюючи в петербурзькій alma-mater, науковець проявив себе не тільки талановитим педагогом, але й організатором освіти. Неодноразово виконував обов'язки декана фізико-математичного факультету та «исправлял должность ректора сего университета» [13]. У 1859 р. Буняківський, бажаючи зосередитись виключно на наукових заняттях, залишає службу в університеті з річною пенсією 1715 крб 52 коп [14].

Деякий час науковець був професором математики в гірничому інституті й інституті інженерів шляхів сполучень. При багатстві й глибині змісту лекції доктора математики завжди відрізнялись надзвичайною ясністю, захопленістю водночас літературною досконалістю викладу, робили легко доступними найскладніші математичні положення й захоплювали навіть найбільш байдужих слухачів. Стосовно до лекцій дослідник виявляв надзвичайну акуратність і протягом усього часу своєї служби в університеті не пропустив жодної лекції і ні разу не запізнився.

Один з його слухачів в інституті шляхів сполучення В.А. Панаєв (з часом видатний будівничий російських залізниць) згадував: «Буняковский был наиблестящим лектором со всех сторон, даже по внешности, имея привлекательную, но строгую наружность, обличающую

мыслителя. Он читал с поразительной ясностью и отчетливостью, читал ровно, так что увлечения и вдохновения не замечалось. Он не производил того ошеломляющего впечатления, какое вообще производил Остроградский; но каждому, не менее того, чувствовалось, что перед ним находится огромная величина и сильный вождь. Буняковский был вполне на высоте своей задачи, т. е. открывать впервые слушателям таинства высшего анализа. ...Ни для кого не может быть сомнения, что Виктор Яковлевич Буняковский был одарен великими и быстрыми способностями, необычайным талантом, и по своим трудам может быть причислен к гигантам науки. Несмотря на это, человек этот был баснословно скромн» [15].

1828 року Буняківський отримав звання ад'юнкта академії наук з чистої математики, а через два роки – екстраординарного академіка. 8 березня 1841 р. указом Миколи I затверджений у званні ординарного академіка з математики [16]. На початку 1855 р. виконував обов'язки неодмінного секретаря академії за хворобою останнього. 7 квітня 1855 р. балотувався на цю посаду. Проте обраним виявився остзейській німець фон Міддендорф О.Ф., (доктор медицини) [17]. Але час був на боці подоянина. Поєднання в одній особі таланту науковця, адміністратора й організатора науки давало належні результати. Вже в серпні 1863 р. почав виконувати обов'язки віце-президента. На 1864 р. він неодноразово нагороджувався монархами «за трудові» золотим перснем з діамантами, двома золотими табакерками з вензелями і портретом Олександра II з діамантами, а також дев'ятьма орденами імперії. Нарешті, 8 квітня 1864 р., вийшов царський указ урядовому Сенату: Ординарному академіку імператорської академії наук, дійсному статському советнику Буняковському всемілостивейше повелеваєм бути віце-президентом сей академії.

А л е к с а н д р [18] .

Після призначення на цю посаду Віктор Якович отримав і чин таємного радника, що за «Табелем про ранги» дорівнювало званню генерал-лейтенанта в армії. Він реально, чверть століття (1864-1889), й був керівником академії наук, адже її в його часи номінально очолювали адмірал Літке Ф.П. і великий князь Костянтин. 28 січня 1877 р. надано чин дійсного таємного радника (генерал - полковник).

19 травня 1875 р. наукова громадськість Санкт-Петербурга відзначала 50-річчя докторського ювілею науковця. Заздалегідь було створено ювілейний комітет у складі віце-адмірала Зеленого С.Т., академіків Чебишева П.Л., Веселовського, Сомова О.І., Савіча А.М. Було проведено збір коштів для карбування ювілейної медалі. За підпискою було зібрано 4443 крб. Медаль виготовив академік-медальєр Алексєєв В.В. Зіштемпеля було вибито одну золоту для піднесення ювіляру, шість срібних для членів його сім'ї і 300 бронзових – для осіб, які брали участь у підписці. Витрати на виготовлення медалей і влаштування ювілею склали 790 крб. Було прийнято рішення, що залишкові кошти (3652 крб) повинні піти на заснування премії імені В.Я.Буняківського [19]. Олександр II нагородив ювіляра одним з вищих орденів держави – Св. Благовірного Великого Князя Олександра Невського і додав тисячу карбованців на рік до грошового утримання.

Сучасному читачеві буде цікаво знати, скільки ж отримували видатні науковці в

дореволюційній Росії. Отже річне утримання віце-президента

Буняківського складало: платня віце-президента - 1500 крб; академіка - 1300 крб; столових - 900 крб; за вислугу 20 років в званні академіка - 285 крб;

пенсія за службу в університеті - 1715 крб; оренда казенної квартири - 2500 крб; разом – 8730 крб [20].

У своїй відповіді, на вітальні промови ювіляр зауважив, що «участь моя в обранні в нашу академію нових членів – представників точних наук, як знають всі, ознаменувалась блискучим успіхом; скажу, що в цій моїй участі я визнаю важливу і разом з тим головну мою послугу справі науки» [21]. Саме гуманізм Віктора Яковича зіграв вирішальну роль при обранні С.В.Ковалевської член-кореспондентом імператорської академії наук, що в той час сталося в світовій практиці вперше. Жодна жінка в Російській імперії, незважаючи на її талановитість, не могла тоді навіть здобути університетської освіти.

4 грудня 1875 р. фізико-математичне відділення академії затверджує «Правила про премію таємного радника Буняківського». Згідно з ними премія присуджувалась через кожні три роки в розмірі 500 карбованців. У п'ятому параграфі правил зазначалось, що «премія Буняківського призначається за важливі відкриття, які збагачують яку-небудь частину чистого математичного аналізу. Премія може бути присуджена і за праці з вищої математики, в якій є виклад у можливо повному вигляді якої-небудь самостійної її галузі» [22].

Декілька слів про сім'ю науковця. Одружився він у 30 років на Катерині Миколаївні, уродженій Семеновій. Мав три сини – Володимира, Віктора, Олександра і трьох доньок – Любов, Ольгу, Людмилу. Один з синів, Володимир, став генерал-майором російської армії і похований у 1907 р. на Смоленському кладовищі неподалік від могил своїх батьків.

Йшли роки. Росією вже правив четвертий цар за життя Буняківського – Олександр III. Академік, враховуючи свій стан здоров'я, неодноразово клопотався про складання повноважень віце-президента. І 26 вересня 1889 р. урядовий Сенат отримав указ царя: «Действительного тайного советника Буняковскогo, увольняя, согласно его прошению, от должности вице-президента императорской академии наук все милостивейше назначаем его, во внимание к многолетней службе и ученым заслугам – почетным вице-президентом академии. Александр» [23].

Проте Віктор Якович недовго спочивав на лаврах почесного віце-президента. У петербурзьких газетах з'явилося повідомлення про смерть подвижника науки 30 листопада 1889 р. об 11 ранку. Газета «Новости» у жалібній рамці подала текст: «Вынос тела последует в субботу, 2 декабря в 8 часов вечера в церковь академии художеств (в этой же церкви провели в останню путь і Т. Г. Шевченка 26 лютого 1861 р. - від авт.). Обедня и отпевание в той же церкви 3 декабря в 10.30 утра, а оттуда на Смоленское кладбище» [24].

Так закінчився земний шлях нашого славетного подолянина – кавалера 13 орденів Російської імперії, блискучого педагога, визначного державного діяча, українця за походженням Віктора Яковича Буняківського.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Русский биографический словарь. – Т. 12. – СПб, 1908. – С. 490; 2. Жукович П.Н. Управление и суд в Западной России в царствование Екатерины II. // Журнал министерства народного просвещения. – 1914. – N 51. – С. 19; 3. Военная энциклопедия. – Т. 4. – М., 1911. – С. 25; 4. Державний архів Вінницької області. - Ф. 177. – Оп. 1. – Спр. 1390.- Арк. 37; 5. Энциклопедический лексикон. – Т. 5. – СПб, 1836. – С. 28; 6. Барладин І.Д., Йолтуховський П.П. Історія рідного краю. – Бар, 1992. – С. 6; 7. Хуторской В.Я. История России от Рюрика до Ельцина. – М., 2000. – С. 254; 8. Російський державний історичний архів. – Ф. 535. – Оп. I. – Спр. 15. – Арк. 392-393 (далі – РДІА); 9. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 120. – Спр. 15. – Арк. 58; 10. Описание празднования докторского юбилея академика В.Я. Буняковскогo, 19 мая 1875 г. – СПб, 1876. – С. 3; 11. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 12. – Спр. 360. – Арк. 73; 12. РДІА. – Ф. 735. – Оп. 2. – Спр. 105. – Арк. 17; 13. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 121. – Спр. 137. – Арк. 574; 14. Там само. – Арк. 58; 15. Воспоминания В.А.Панаева // Русская старина. – 1893. – Т. 80. – С. 407; 16. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 12. – Спр. 360. – Арк. 75; 17. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 13. – Спр. 176. – Арк. 49; 18. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 120. – Спр. 151. – Арк. 95. 19. Описание празднования докторского юбилея академика В. Я. Буняковскогo. – С. 4; 20. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 120. – Спр. 748. – Арк. 2; 21. Описание празднования докторского юбилея академика В. Я. Буняковскогo. – С. 36; 22. Правила о премии тайного советника Буняковскогo // Записки императорской академии наук. – Т. XXVI, 1876. – С. 71-72; 23. РДІА. – Ф. 733. – Оп. 122. – Спр. 312. – Арк. 5; 24. Новости. – 1889. – N 331.

Т.Г. Бобко

«А В ЧОМУ Ж ВИНУВАТИ МИ?»: ДОЛЯ АРХІЄПІСКОПА ГЕОРГІЯ ДЕЛІЄВА